

*Малюга Л. Ю.,**кандидат юридичних наук, асистент кафедри трудового права та права соціального забезпечення юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ПОНЯТТЯ «ІНВАЛІД» ТА ЙОГО ТРАКТУВАННЯ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню окремих аспектів використання категорії «інвалід», а також розгляду питання щодо його трактування в законодавстві України.

Ключові слова: інвалід, особа з обмеженими фізичними та розумовими можливостями, особа з особливими потребами.

Постановка проблеми. В сучасних як науково-теоретичній, так і практично-розмовній сферах досить часто поняття «інвалід» підмінюється або ототожнюється з іншими термінами, що призводить до плутанини у понятійному апараті права соціального забезпечення. Невизначеність використання категорії «інвалід» ускладнює й правове регулювання правовідносин у сфері соціального забезпечення інвалідів, що в свою чергу створює перепони для адаптації інвалідів в суспільстві. Вочевидь, назріла необхідність здійснити наукове дослідження з метою аналізу трактування поняття «інвалід» та з'ясування питання адекватності його використання по відношенню до осіб, котрі мають фізичні або розумові вади. Результат такої наукової роботи сприятиме не лише вдосконаленню правового регулювання відносин із соціального забезпечення інвалідів, а й успішній соціалізації та інтеграції цих осіб в суспільство. В ході проведення дослідження передбачається дослідити історію виникнення поняття «інвалід», навести законодавчі підходи до його трактування, на підставі аналізу нормативно-правових актів визначити уніфіковане тлумачення категорії «інвалід».

Окремим проблемам соціального захисту інвалідів присвятили свої чисельні роботи І. Б. Іванова, Н. Я. Лапка, В. С. Маринець, Д. П. Мельничук, В. А. Красномоєць, І. Г. Козуб, В. О. Сачок, В. С. Тарасенко, Л. П. Шумна та інші дослідники. Однак наразі питання використання терміну «інвалід» залишається недостатньо дослідженим, що призводить до невизначеності термінології у сфері соціального забезпечення інвалідів та невірному розуміння суті досліджуваного поняття. Наведене підкреслює необхідність та доцільність проведення даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом суспільство багато уваги приділяє проблемам інвалідів. Такий інтерес продиктований тим, що за останнє десятиріччя спостерігається тенденція до збільшення майже в два рази кількості людей з обмеженими фізичними можливостями [1]. Незважаючи на те, що проблема інвалідів залишається актуальною останні двадцять років, термін «інвалід» використовується у людському суспільстві вже не одне сторіччя. Поняття «інвалід» походить від латинського кореня *valid* – діючий, повноцінний, здатний, і в буквальному

перекладі означає непридатний, неповноцінний, слабкий, хворий [2, с. 250]. Відомо, що з початку свого існування людське суспільство завжди неоднозначно ставилося до осіб, які мали відмінності у фізичному та психологічному стані. Так, у первісному суспільстві доволі часто позбавлялися від осіб з фізичними вадами шляхом фізичного знищення, що обумовлювалося відсутністю надлишкового продукту для утримання членів первісного суспільства. В період античності народжених з фізичними або розумовими вадами очікувала неминуча смерть.

Найдавніша держава архаїчної Греції – Древня Спарта теж відома жорстким ставленням до новонароджених дітей з фізичними вадами [3]. Здорову і сильну дитину залишали жити, однак, якщо дитина народжувалася слабкою та хворобливою, її відбирали у батьків та скидали зі скелі у прірву [4, с. 37]. В часи середньовіччя в суспільстві зберігалася багатовікові традиції жорстокого ставлення до глухих, сліпих, психічнохворих людей, незважаючи на зародження нових ідеалів і цінностей, які привнесло християнство: людяність, милосердя, співчуття. Тому саме церква стала прикладом милосердного ставлення до нужденних. При монастирях стали виникати перші притулки для неповноцінних людей, в яких вони отримували притулок і їжу. Поступово піклування про страждених стало об'єктом міських та державних інтересів.

Історики вказують, що в Київській Русі із прийняттям християнства були запозичені закони Візантії, які увійшли до складу громадських Кормчих книг. Стосувалися вони становища сліпих, глухонімих, божевільних і нестямних, охорони їх майна та інших громадських прав, відповідальності перед кримінальним законом. Відтак, уже за часів Київської Русі виявлялися милосердя й гуманізм по відношенню до убогих та калічних, що мало певне відображення в офіційних законах. В епоху XV-XVII століть в Україні значного поширення набували «богадільні-шпиталі», які визнавалися специфічними формами допомоги хворим та інвалідам. У XVIII столітті відбулися окремі позитивні зміни в економічному та культурному перетворенні на теренах сучасної України, розвитку науки й освіти. Вироблялися форми опіки, вживалися заходи загального характеру. Це можна вважати першими серйозними кроками у створенні системи громадської опіки [5, с. 79].

У зазначений період розроблялися заходи приватного порядку щодо влаштування богадільень, відкриття спеціальних виховних будинків для безумних. Наприкінці зазначеної епохи в усіх Російських губерніях були прийняті Прикази громадського призріння, головною метою яких було надання допомоги потребуючим, вони виконували всю соціальну політику країни. Згодом почали відкри-

ватися благодійні об'єднання, головним завданням яких було надання послуг для неповносправних людей [6].

З пам'яток давньоруського права відомо, що до кінця XVIII століття людину з фізичною вадою називали сліпець, хромець, про що свідчить Статут князя Володимира Святославовича [7, с. 9]. І лише починаючи з петровських часів у обігу з'являється поняття «інвалід». Так називали військовослужбовців, котрі внаслідок захворювання, поранення або каліцтва були нездатні нести військову службу і яких направляли на цивільні посади. З другої половини XIX століття цей термін поширюється й на цивільних осіб [8, с. 250]. В цей період, що характеризується стрімким розвитком промисловості, де була задіяна велика кількість найманих працівників, в поняття «інвалід» вкладається новий зміст. Під ним стали розуміти працівників, які внаслідок виробничої травми чи професійного захворювання повністю або частково втрачали працездатність і можливість заробляти собі на життя. Нарешті, після Другої світової війни в світлі загального руху щодо захисту прав людини відбувається формування поняття «інвалід», яке охоплює усіх осіб, котрі мають фізичні, психічні або інтелектуальні обмеження [2, с. 250].

Сьогодні поняття «інвалід» увійшло у повсякденний обіг, використовується дослідниками у публікаціях і наукових працях, згадується у багатьох міжнародних та національних нормативних актах. У словнику російської мови С. І. Ожегова термін «інвалід» визначає людину як особу, яка втратила працездатність в результаті поранення, каліцтва або хвороби [9, с. 214]. В літературі зустрічаються різні трактування поняття «інвалід». Деякі дослідники зазначають, що це люди з такими вадами здоров'я, як ураження опорно-рухового апарату та центральної і периферичної нервової системи; психічними

захворюваннями та розумовою відсталістю; ураженнями органів слуху та зору;

ураженнями внутрішніх органів; онкологічними захворюваннями [10]. У довідковій юридичній літературі під інвалідом розуміється особа зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, травмою або уродженими дефектами, що призводить до обмеження життєдіяльності інваліда та викликає потребу в соціальній допомозі і захисті [11, с. 671]. В словнику медичних термінів вказується, що інвалід – це особа, яка назавжди або на тривалий час втратила працездатність (повністю або частково) у зв'язку з хворобою або травмою [12, с. 488].

Доволі широко використовується поняття «інвалід» в нормативно-правових актах. Донедавна в законодавстві України із соціального забезпечення можна було зустріти відмінні трактування поняття «інвалід». Так, Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» передбачав, що інвалідом є особа зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, наслідком травм або з уродженими дефектами, що призводить до обмеження життєдіяльності, до необхідності в соціальній допомозі і захисті [13]. Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» вказував, що інвалід – це особа зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що призводить до обмеження нормальної життєдіяльності, викликає в особи потребу в соціальній допомозі і посиленому соціальному захисті, а

також виконання з боку держави відповідних заходів для забезпечення її законодавчо визначених прав [14].

Чинне на даний час законодавство, що регулює відносини із соціального забезпечення, містить визначення поняття «інвалід», під яким розуміють особу зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити їй соціальний захист (ст. 2) [13]. Слід зазначити, що в Державній програмі авіаційної безпеки цивільної авіації міститься дещо інше трактування терміну «інвалід», відповідно до якого інвалідом визнається особа, можливість пересування якої обмежена через фізичні вади, розумову відсталість, вік чи захворювання і яка потребує особливої уваги з боку відповідних служб [15]. Втім, найбільш вдалим вдається визначення, викладене в Законах України «Про основи захищеності інвалідів в Україні» і «Про реабілітацію інвалідів в Україні» з огляду на те, що воно не містить в собі умов виникнення стійкого розладу організму. Окрім того, привертає увагу те, що держава повністю взяла на себе обов'язок створювати такі умови для життя людині з особливими потребами, які б давали змогу вести активне життя, користуватися усіма належними їй правами.

Категорія «інвалід» використовується і в міжнародно-правових документах, а також наводиться тлумачення. Так, в Декларації про права інвалідів вказується, що вираз «інвалід» означає особу, яка не може самостійно забезпечити повністю або частково потреби нормального особистого та/або соціального життя через недоліки вродженні, набуті або розумові здібності [16]. Поняттям «інвалід» оперує також Конвенція про права інвалідів, Всесвітня програма дій стосовно інвалідів, Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів та інші міжнародні документи.

Слід зазначити, що поряд з поняттям «інвалід» використовуються такі означення, як «люди з функціональними обмеженнями», «люди з особливими потребами», «особи з обмеженими можливостями», «особи з обмеженими фізичними можливостями», «особи з фізичними вадами», «неповносправні», «особи з відхиленнями в розвитку» [3]. Так, законодавець в Законі України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання» поряд з поняттям «інвалід» включив конструкцію «особа зі зниженою працездатністю» (ст. 21) [17]. В Указах Президента «Про заходи розв'язання актуальних проблем осіб з обмеженими фізичними можливостями» від 19 травня 2011 року № 588/2011 та «Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями» від 01 червня 2006 року № 900/2005 використовується поняття «особа з обмеженими фізичними можливостями».

В науковій літературі вказується, що таке різноманіття підходів до визначення осіб з інвалідністю обумовлюється ставленням держави до них як до соціальної проблеми [18, с. 49]. Окрім того, висловлюються думки про непризмірність використання терміну «інвалід», який зазіхає на гідність особи та пропонується використовувати, зокрема, поняття «особа зі зниженою працездатністю» [19,

с. 126]. Втім, на наше переконання, дане питання полягає в ментальній площині, у сприйнятті суспільством осіб, які мають фізичні або розумові відмінності, у толерантності до таких людей, у готовності взаємодіяти з ними, а також у прагненні та бажанні самих інвалідів брати участь у життєдіяльності суспільства.

Зокрема, дослідниками вказується, що інваліди, які практично постійно відчувають на собі негативне ставлення оточуючих самі негативно сприймають ідею інтеграції у суспільство здорових людей. Люди, марковані хворобою, займають «відчужену» позицію у суспільстві, або ж об'єднуються у громадські організації інвалідів, які вирішують проблеми інвалідів та до яких входять лише люди з особливими потребами. Перепонами до залучення людей із обмеженими фізичними можливостями до громадської діяльності здорових людей є: бажання інвалідів спілкуватися із собі подібними, адже це спілкування є для них більш комфортним і відсторонення здорових людей від тих, що марковані хворобою, оскільки це пов'язано з негативними емоціями [20, с. 631]. Отже, питання адекватності використання поняття «інвалід» стосовно осіб з обмеженими фізичними та розумовими можливостями є, насамперед, етичною проблемою сучасного суспільства, а не правовою.

Висновки. Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що поняття «інвалід» є найбільш адекватним для визначення людини з фізичними чи розумовими вадами, що дає змогу охопити усіх осіб, які мають «нетипові ознаки» будь то фізичного або розумового плану. Стосовно трактування даного поняття, то, на наш погляд, цілком прийнятним є визначення, викладене у Законах України «Про основи захищеності інвалідів в Україні» і «Про реабілітацію інвалідів в Україні», які передбачають, що інвалід – це особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист. Дане поняття слід визнати уніфікованим та таким, що в повній мірі розкриває суть дефініції «інвалід».

Література:

1. Дубич К. В. Ставлення суспільства до людей з обмеженими фізичними можливостями / К. В. Дубич // *Духовність особистості : Методологія, теорія, практика : Збірник наукових праць*. – 2011. – Вип. 3 (44) [Електронний ресурс] : Веб-сайт Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/domtp/2011_3/Dybich.pdf.
2. Мельничук Д. П. Соціальний захист інвалідів в Україні як ознака досягнутого рівня людського розвитку / Д. П. Мельничук // *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія : економічні науки*. – 2010. – № 4. – С. 249-251.
3. Красномоєць В. А. Інвалідність : відображення соціального явища у теоретичних поняттях в контексті людського розвитку / В. А. Красномоєць // *Вісник Прикарпатського університету : Серія Економіка*. – 2009. – Вип. 9. / [Електронний ресурс] : Веб-сайт Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_gum/VPu/Ekon/2009_7/39.pdf.
4. Колісниченко А. І. Історія держави і політико-правових вчень Стародавньої Греції та Риму : Навчальний посібник / А. І. Колісниченко. – Миколаїв : Видавництво МФ НАУКМА, 2002. – 274 с.
5. Лапка Н. Я. «Дитина-інвалід» : поняття та ознаки / Н. Я. Лапка // *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ : Науковий журнал*. – 2010. – № 4. – С. 79-88.
6. Сачок В. О. Теоретико-історичний аналіз розвитку становлення

- системи опіки і навчання осіб з вадами розвитку / В. О. Сачок // *Вісник Чернівецького національного педагогічного університету*. – 2012. – Вип. 96 [Електронний ресурс] : Веб-сайт Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_gum/Vchdpu/ped/2012_96/Sachok.pdf.
7. Іванова І. Б. Соціально-психологічні проблеми дітей-інвалідів / І. Б. Іванова. – К. : Логос, 2000. – 87 с.
 8. Мельничук Д. П. Соціальний захист інвалідів в Україні як ознака досягнутого рівня людського розвитку / Д. П. Мельничук // *Вісник Житомирського державного технологічного університету*. – 2010. – № 4 (54). – С. 249-251.
 9. Ожегов С. И. Словарь русского языка / Под редакцией члена-корреспондента АН СССР Н. Ю. Шведовой, 18-е издание стереотип. – М. : Русский язык, 1986. – 620 с.
 10. Кравченко М. В. Актуальні проблеми соціального захисту інвалідів в Україні / М. В. Кравченко // *Електронне наукове фахове видання Державне управління теорія та практика*. – 2010. – № 2 [Електронний ресурс] : Веб-сайт Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/Dutp/2010_2/txts/10kmvziu.pdf.
 11. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редакційний колектив : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та інші. – К. : Видавництво «Українська енциклопедія», 1998. – Т. 2 : Д-Й 744 с.
 12. Энциклопедический словарь медицинских терминов / Главный редактор В. И. Покровский. – М. : Медицина, 2005. – 1591 с.
 13. Закон України «Про основи захищеності інвалідів в Україні» від 21 березня 1991 року № 875-XII // *Відомості Верховної Ради УРСР*. – 1991. – № 21. – Ст. 252.
 14. Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» від 06 жовтня 2005 року № 2961-IV // *Відомості Верховної Ради України*. – 2006. – № 2-3. – Ст. 36.
 15. Державна програма авіаційної безпеки цивільної авіації, затверджена Законом України «Про Державну програму авіаційної безпеки цивільної авіації» від 20 лютого 2003 року № 545-IV // *Відомості Верховної Ради*. – 2003. – № 17. – Ст. 140.
 16. Декларація о правах інвалідів от 9 декабря 1975 года [Електронний ресурс] : Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_117.
 17. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання».
 18. Козуб І. Г. Доцільність використання терміну «інвалід» та аналогічних термінів, що використовуються в національному законодавстві, для означення осіб зі зниженою працездатністю / І. Г. Козуб // *Науковий вісник Чернівецького університету : Збірник наукових праць*. – 2008. – Вип. 435. – С. 48-52.
 19. Козуб І. Права людини чи інваліда / І. Козуб // *Право України*. – 2010. – № 1. – С. 122-127.
 20. Базиленко А. К. Ми – вони : до питання інтеграції осіб з функціональними обмеженнями здоров'я / А. К. Базиленко // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : Збірник наукових праць*. – 2010. – Вип. 16. – С. 631-635.

Малюга Л. Ю. Некоторые аспекты использования понятия «инвалид» и его трактовка

Аннотация. Стаття посвящена дослідженню окремих аспектів використання категорії «інвалід», а також розгляденню питання про її трактування в законодавстві України.

Ключевые слова: инвалид, человек с ограниченными физическими и умственными возможностями, человек с особыми потребностями.

Maliuga L. Some aspects of the use of the term «disability» and its interpretation

Summary. The article investigates the use of certain aspects of the category of «disabled person» as well as consideration of its treatment in the legislation of Ukraine.

Key words: disabled, people with physical and mental disabilities, people with special needs.